

ASPECTE LEXICALE ÎN BIBLIA DE LA BUCUREȘTI (1688) ȘI ȘAPTE TAINÉ A BESEARECII (1644). STUDIU COMPARATIV

DR. IULIA MAZILU (BUCĂȚARU)
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
mzliulia@yahoo.com

Abstract: This study, *Lexical Aspects in Biblia de la București (1688) and Șapte taine a beserecii (1644). Comparative Study*, will provide some particular aspects regarding two old Romanian texts: *Biblia de la București* and *Șapte taine a beserecii*. The present analysis highlights old Romanian lexical elements. Thus, our research will focus on the missing or less known words in Romanian actual language. The aim is to highlight some specific lexical items as old Romanian language is recorded in these texts or, on the contrary, their replacement by other terms. Our research is based also on the synonymic series common to old Romanian language.

Keywords: old Romanian language, lexical items, missing or less known words, synonymic series.

1. Introducere

Pentru că studiul lexical reprezintă un aspect important în cercetarea stadiului de evoluție a limbii, ne propunem în lucrarea de față să supunem analizei câteva cuvinte specifice limbii române vechi, cuvinte dispărute din limba română actuală, înregistrate deopotrivă în *Biblia de la București* și în *Șapte taine ale beserecii*, text tipărit la Iași în anul 1644.

Lexicul supus analizei face parte din limbajul uzual al limbii române și am dorit să urmărim unitatea în ceea ce privește vocabularul comun din secolul al XVII-lea. De aceea am ales spre comparație elemente care aparțin uzului obișnuit luând în considerare faptul că textele aparțin unor regiuni geografice, perioade și autori/traducători diferiți.

În redactarea acestei lucrări am folosit ca lucrări de referință lucrarea *Șapte taine a beserecii*, în transcriere proprie, și *Biblia de la București*, ediția tipărită în seria *Monumenta linguae Dacoromanorum* (1988 și urm.). Dată fiind structura ediției, am luat în considerare și ocurența termenilor supuși analizei în ms. 45 și în ms. 4389. Astfel, lucrarea de față are în vedere folosirea termenilor analizați în lucrările la care ne-am referit sau, dimpotrivă, opțiunea diferită în selecția lexicală.

Potrivit tiparului impus de edițiile de texte, am grupat cuvintele pe care le-am supus analizei după limba de origine.

2. Cuvinte dispărute din limba literară actuală sau puțin cunoscute

2.1 Cuvinte de origine latină

a cure „a curge” (< lat. *currere*): *și-ț voiui da 12 pomi cu toate feaurile de poame și atâtea izvoară de vor cură miare și lapte* (ȘT, 312). Verbul *a cure* nu prezintă pe *g* analogic, pe parcursul textului fiind folosită forma *a cure*, urmașul lat. *currere*: *de vor cură miare și lapte* (ȘT, 312), *de să va prileji să-i cură sînge den nas* (ȘT, 113). Aceeași situație o prezintă și BB, verbul înregistrându-se doar în această formă: *dède glasuri și piatră și cură foc pre pămînt* (Ex., 9, 13). Aceeași formă se înregistrează în ms. 45 și ms. 4389. Forma analogică *a curge* (formată după *merg*, *șterg*, perfectul *mers*, *șters*, ca și *curs*) nu se înregistrează în BB. Totuși, atît în BB, cît și în ȘT forma *curge* stă la baza participiului *curs* din *au curs* (ȘT, 41), *cursul* (BB, Lv., 15, 15), a adjectivului *curgătoare* (ȘT, 113) și a infinitivului lung substantivizat *curgere*: *curgerea lui* (BB, Lv., 15, 33).

a custa „a trăi, a fi în viață” (< lat. *consto*, *-are*) este folosit o singură dată în ms. 45: *Tatăl vostru cel bătrîn... cum custă?* (Fac. 43, 27), termenul fiind dublat pe margine de sinonimul *trăiește*. Ultimul termen a fost adăugat de către copistul muntean al manuscrisului. Cuvîntul *a custa* era folosit în mod curent în scrierile din a doua jumătate a secolului al XVII-lea din Moldova, Banat, Transilvania de sud-vest, Crișana, cum rezultă din datele oferite de DLRLV, s. v. Termenul este înregistrat în *Cazania* mitropolitului Varlaam, dar nu este înregistrat în ȘT și nici în BB, fiind înlocuit de sinonimul mai nou *a trăi*.

despuietóriu (format de la **a despune** „a stăpîni” < lat. *dīsponere*) „stăpîn, stăpînitor”: *Iară cela ce nu va vrea pacea, acela iaste despărțit de Dumnedzău și den ceata preoțască ca un căcătoriu de învățăturile despuietóriului Dumnedzău* (ȘT, 135). Cuvîntul a fost atestat în *Codicele Voronețean* și în textele coresiene. În secolul al XVII-lea termenul apare la Varlaam în *Cazanie* și *Răspuns*, în *Pravila aleasă* și la Dosoftei. Termenul nu se înregistrează în BB, ci doar în ms. 45: *Despuietóriuile, Doamne!* ms. 45, (Fac. 15, 2); *Despuetoare, Doamne!*, ms. 45, (Fac., 15, 8). În BB este înlocuit prin *stăpîn/ stăpînitoare*: *Stăpîne, Doamne, ce vei da mie?* (Fac., 15, 2) sau *Stăpînitoare Doamne* (Fac., 15, 8), iar în ms. 4389 se înregistrează *stăpîne*: *Stăpîne Doamne* (Fac., 15, 2, 8).

fur (<lat. *fur*) „hoț, tîlhar”: *Pentru fur și pentru gazda cea de furi ce ascunde furtușagul* (ȘT, 197). Cuvîntul a fost înregistrat în texte aparținînd secolului al XVI-lea (*Psaltirea Hurmuzachi*, *Psaltirea Scheiană*, *Codicele Voronețean* și la Coresi) și în *Răspunsul* mitropolitului Varlaam, în *Noul Testament de la Bălgrad*, la Dosoftei și la Neculce. În *Biblia de la București*: *De se va afla în groapă furul, și rînindu-l va muri, nu iaste lui ucidere* (Ex., 22, 2); tot astfel se înregistrează în ms. 45. Cuvîntul *furul* este prezent și în ms.

4389 (Ex., 22, 2, 3, 8). Termenul *fur* este un element caracteristic limbajului bisericesc¹.

a împresura „a apăsa, a asupra, a năpăstui” (< lat. **pressūro*, -*āre*, din *pressūra*, -*ae* „apăsare” cu prefixul *in-*) are sens etimologic în ȘT „*cela ce va giura cu strîmbul de va împresura ócina cuiva*” (ȘT, 204), *Muiarea ce va adormi de greu și-ș va împresura cuconul lîngă sine și-l va năduși de-l va omorî* (ȘT, 211). Termenul se înregistrează și în ms. 4389: „*Împresurați oamenii aceștia cu lucrū... [ca] să nu cugete cu cugetul lor lucruri dășarte*” (Ex., 5, 9). În BB termenul este înlocuit de *îngreuiă*: *Îngreuițe-se lucrurile oamenilor acestora și grijască acêștea și nu grijască întru cuvinte deșarte* (Ex., 5, 9), ca și în ms. 45: *Îngreueadză-să lucrurile oamenilor acestora și grijască acêștea și nu grijască întru cuvinte deșarte* (Ex., 5, 9).

judet (giudeț) „judecată, proces” (< lat. *iudicium*), în ms. 45: *Să nu întorci giudețul mēserului întru județul lui* (Ex., 23, 6) ca și în ȘT: *Iară el cum va fi are a da samă înaintea înfricoșatului giudeț ca un nedestóinic și vinovat trupului și sîngelui Domnului nostru* (ȘT, 150). În ms. 45, termenul cunoaște un număr de 15 ocurențe, dintre care 9 au inițială *gi-* [g], specifică variantei literare moldovenesti², iar 6 au *j-*, sensul fiind cel consemnat mai sus. Echivalentul în textele de factură muntenească, anume BB și ms. 4389, este *judecată*: *Să nu întorci judecata săracului în judecata lui* (Ex., 23, 6).

mișel „sărac” (< lat. *mīsellus* < *mīser*) se înregistrează în ȘT: *să să întreabe acea dobîndă cu asupra de va vrea să o împartă mișeilor* (ȘT, 154). Cu același sens este înregistrat în ms. 4389: *Să le lășat [spicele] săracului, și mișălului, și streinului* (Lv., 23, 22). În ms. 45, cuvinte adăugate pe margine de altă mînă: *Iar de vei culge vîia ta, să nu aduni rămășița după tine, ce săracului, și vineticului și văduvei să lăș să ia* (Dt., 24, 21). În BB este înregistrat doar *sărac*: *celui sărac*, în ms. 4389: *Săracului*. În ȘT cuvîntul se înregistrează și cu sensul de „rău, păcătos, slab”, cu valoare de interjecție: *mișel de acela preot ce nu va sluji* (80).

mortăciună „hoit, stîrv, cadavru”, folosit cu valoare adjectivală: *Pentru cela ce va mînca carne mortăciună sau de fiară sălbatică* (ȘT, 212). Cu aceeași formă, dar cu valoare substantivală, este înregistrat în BB: *Și toată mortăciunea să nu mîncați* (Dt., 14, 21) și ms. 45: *Și toată mortăciunea să nu mîncați* (Dt., 14, 21). În BB și în ms. 45 apare forma *mortăciune*, iar în ms. 4389 apare forma *mortăcină*: *Iar de va cădea mortăciunea lor or în ce sămăntură* (Lv., 11, 37), formă care alternează însă cu cea în *-iune*: *Și cela ce va purta mortăciunea lor să-ș spēle hainele și să fie necurat până seara* (Lv., 11, 28).

a răpoosá (< lat. *repausare*) „a se odihni, a muri”: *Și așe-au răpoosát Domnul cu moartea svînții sale, pre moarte cu moartea au omorît* (ȘT, 126). Forma care prezintă pe [oo] este

¹ Vezi, BB, St. L. Ex, p. 29.

² Prezența lui [g] constituie normă în textele din Moldova în prima jumătate a secolului al XVII-lea. [g] trece la [j] pînă la sfîrșitul acestui secol. Vezi ILRL, Acad. 1997, p. 108 și 315.

veche. Termenul este înregistrat în secolul al XVI-lea în *Psaltirea Scheiană, Codicele Voronețean, Palia de la Orăștie* și la Coresi. În secolul următor se înregistrează la Dosoftei și Gr. Ureche. În BB termenul este folosit cu primul sens și este înlocuit cu *a se odihni*: *Și să odihni preste ei dubul* (Nm., 11, 26). Doar în ms. 4389 se înregistrează forma care prezintă un singur [o]: *Și răposă dubul pre dînșii* (Nm, 11, 26).

2.2 Cuvinte de origine slavă veche sau slavonă

iznoává (< v. sl. *ИЗЪ НОВА*) „din nou”: *Iară de să va tîmpla după botedz să fie viu pruncul și să însănătoșească, să-l botească preotul de iznoává și deplin* (ȘT, 23). Cuvîntul este înregistrat în *Palia de la Orăștie* și, în secolul al XVII-lea, la Dosoftei și la Varlaam și în *Biblia de la București*: *Și viia ta să nu o culegi de iznoavă* (Lv. 19, 10; la fel în ms. 45; în ms. 4389: *Să nu o culegi de tot*).

a se lení (< v. sl. *ЛЕНИТИ СЯ*) „a se codi”: *De să va prileji pruncului să fie bolnav spre moarte și vor chema preotul să-l botească, iară el nu va merge, ce să va lení și va muri pruncul nebotedzat, acest păcat iaste asupra preotului și să aibă canon foarte tare, după cumu-i va părea Arhiereului* (ȘT, 30 – 31). Cuvîntul se înregistrează cu acest sens în *Codicele Voronețean* și în *Cazania a doua* a lui Coresi, la Varlaam, Simion Dascălul, Dosoftei și Cantemir. În BB a fost înlocuit de termenul *lenevi*: *Rogu-te, nu te lenevi a veni cătră mine* (Nm., 22, 16), iar în ms. 4389: *Rogu-te, nu te lenivi a veni la mine* (Nm., 22, 16). Doar în ms. 45 se înregistrează *a se leni*: „*Rogu-te, nu te leni a veni cătră mine!*” (Nm, 22,16).

ócină (< slavon. *ОТЪЧИНА*) „patrimoniu, moștenire, moșie, avere care constă din pământ, proprietate”: *Pentru cela ce-ș va călca giurămîntul și pentru mărturia menciunoasă și pentru cela ce face asupreală de ia ócina cuiva cu giurămînt sau și alt lucru, ceva* (ȘT, 203). Termenul se întâlnește în secolul al XVI-lea la Coresi, în *Palia de la Orăștie* și în *Psaltirea Scheiană*. În secolul al XVII-lea apare la Varlaam în *Leastrița* și *Cazanie*, la Ureche, M. Costin și la Dosoftei. De asemenea, termenul este înregistrat în BB: *Peșteră întru ócină de mormînt* (Fac., 50, 13). În ms. 45 termenul folosit este *avère*: *Avère de mormînt*.

ocropí (< slavon. *ОКРОПИТИ*) „a uda, a stropi”: *Dup-aceia să citească molitvele ceale de otrîțanie de la botedz și după osveaștenie să ocropască pre toți cîți să vor găsi acoloa* (ȘT, 220). Termenul este înregistrat la Dosoftei. În BB este folosit verbul *a stropi*: *cu apă de stropire nu se-au stropit pre dînșul* (Nm., 19, 20) și substantivul *stropire*: *apă de stropire* (Nm., 19, 20). Trebuie menționat însă că manuscrisul 45 prezintă forma *a încropi*: *căce apă de curățenie nu s-au încropit preste însul* (Nm., 19, 20), dar și substantivul *uncropire*: *apa uncropirei* (Nm., 19, 21). Sensul lui *a încropi* „a stropi” este etimologic și nu a fost înregistrat în dicționare³.

³ Vezi BB, St. L. Nm., p. 22.

pámente (< slavon. ПАМЯТИ) „pomenire, ceremonie religioasă pentru un mort”:
Iară de vor muri acei prunci într-acei botedzai nu deplin și de nevoie, pre aceștia încă-i va priimi Dumnezău ca și pre cei botedzați, și să-i provodească și să le facă toate pámențile după obiceiul creștinesc (ȘT, 23). Cu acest sens termenul este atestat la Coresi, iar în secolul următor la Dosoftei. În BB se înregistrează atât sinonimul *pomenire*: *Și va fi ziua aceasta voaă pomenire* (Ex., 12, 14), *pomenirea trâmbișilor* (Lv., 23, 24), *voiu potoli dentru oameni pomenirea lor* (Dt., 32, 26), cât și *pámente*: *jîrtvă de pámente* (Nm., 5, 15). În ms. 4389 se înregistrează *aducere-aminte*: *Și să vă fie ziua aceasta întru aducere aminte* (Ex., 12, 14) sau *pomenire*: *jîrtva pomenirei* (Nm., 5, 15), *voiu potoli dentru oameni pomenirea lor* (Dt., 32, 26). Ms. 45 prezintă consecvent termenul *páminte*: *Și va fi ziua aceasta voaă páminte* (Ex., 12, 14), *pámente de trâmbișă* (Lv., 23, 24), *jîrtvă de páminte* (Nm., 5, 15), *Voi potopi dentru oameni pámintea lor* (Dt., 32, 26). Sunt atestate și formele de genitiv – dativ sg. art. *páminteei*, în ms. 45 (Nm, 5, 26); *pámintii*, în BB (Nm., 5, 26).

a pomăzui (< v. sl. ПОМАЗАТИ) „a mirui”: *De-acia va ceti molitvele Svîntului Mir și-l va pomăzui pre dîns...* (ȘT, 20). Termenul este înregistrat la Coresi, în *Pravila aleasă*, la Dosoftei și în *Biblia de la București*: „*Vei pomăzui pre dînșii?* (Ex., 28, 37), *și să să pomăzuiască ei întru dînsele* (Ex., 29, 29), *Untdelemn, unsoare de pomăzuit sfînt va fi acesta* (Ex., 30, 31) și în ms. 45: *și-i vei pomăzui* (Ex., 28, 37).

a posluși (< slavon. ПОСЛУШАТИ) „a sluji, a oficia slujba religioasă”: *De să va prileji într-un loc să fie numai un preot, să nu fie altul și de va vedea o nevoie, că-i iaste pruncul în cumpănă de moarte, să nu-l lase, ce să-l boteadze pre fiu său ca și alt preot și de preteasă ca să nu să împartă, pentru căce au fost altul nănaș, iară el numai ce-au poslușit* (ȘT, 25). În secolul al XVII-lea se întâlnește la Dosoftei și în *Biblia de la București*: *poslușăști la mine încă alți șapte ani* (Fac., 29, 27), *Vom posluși lui* (Nm, 3, 6), *tot cela ce întra a posluși* (Nm, 4, 40) *tot lucrul de poslușit* (Nm., 28, 25). În BB termenul intră în relație de sinonimie cu *a sluji*: *cîndu mergu să slujască cătră jîrtăvnicul sfîntului* (Ex., 28, 39). În ms. 45 se înregistrează de asemenea *a posluși*: *Cîndu mergu a posluși cătră jîrtăvnicul sfîntului* (Ex., 28, 39), iar în ms. 4389 frecvent se folosește *a sluji*.

a se stidi (< slavon. СТИДѢТИ СЯ) „a se sfii, a se rușina, a nu îndrăzni”: *Deci nu te stidi, nice te înfricoșa sau să-ți fie rușine de mene, de un păcătos...* (ȘT, 184). Nu dispunem de atestări pentru secolul al XVI-lea⁴, în secolul al XVII-lea se regăsește la Dosoftei și în *Leastrîța* lui Varlaam. În BB termenul este înlocuit de *a se rușina*: *Nu să rușina* (Fac., 2, 25), iar în ms. 4389: *Nu le era rușine* (2, 25). Doar ms. 45 înregistrează termenul *a se stidi*: *Nu să stidiia* (Fac., 2, 25).

⁴ Cf. DLR, s. v.

umiválnîță/ omiválnîță (< slavon. **УМИВАЛНИЦА**) „vas în care preotul, în timpul slujbei religioase, își spală mîinile”: *Și dacă va săpa acel marmure să-l speale foarte bine și să vearse apa acolo la umiválnîță* (ȘT, 94 – 95). Forma cu [o] inițial apare o singură dată, în timp ce forma cu [u] apare de trei ori. Cu sensul din ȘT, termenul era folosit frecvent în limba română veche⁵. În BB termenul folosit frecvent este cel de *spălătoare*: *Și vei unge spălătoare și fundul ei și o vei sfinți pre ea* (Ex., 40, 10), *și vor acoperi spălătoare și fundul ei* (Nm., 4, 15). În ms. 45 termenul folosit adesea este *medelniță* „lighean, vas de spălat pe mîini, pe față” (< vsl. **МЕДЕЛНИЦА**): *Și medelnița, și fundul lui* (Ex., 31, 8), *Și vei pune medelnița între cortul mărturie și între jirtăvnic* (Ex., 40, 7), cu varianta *medenniță* în *și medennița, și fundul ei și le-au sfințit pre însă* (Lv., 8, 11), *și vor acoperi medelnița și fundul ei* (Nm., 4, 15). Ms. 4389 prezintă consecvent termenul *leghin* (< tc. *legen*)/ *lighin* „lighean”: *și toate vasele lor, lighinul, și toate fundurile lui* (Ex., 30, 28) *și lighinul, și fundul lui* (Lv., 8, 11), *să acopere lighinul și fundul lui* (Nm., 4, 14). În ms. 45 se înregistrează *leghin* (Ex., 30, 18), cuvîntul fiind adăugat pe margine, de aceeași mînă, ca sinonim al lui *medelniță*, din text.

vólnic (< cf. v. sl. **ВОЛНЬ**) „liber, slobod”: *Dece bărbatul cu muiarea ce să vor fi împreunat fără lege, aceea nu-i nice o împreunare, ce poate fiecine să o despartă. Bărbatul iaste vólnic a-și lăsa muiarea cînduși va vrea* (ȘT, 258). Se întîlnește în secolul al XVI-lea în *Psaltirea Scheiană* și la Coresi. De asemenea se înregistrează la Moxa, la Varlaam și Dosoftei⁶ și la Cantemir. În BB se înregistrează sinonimul *slobod*: *iară la al șaptele an îl vei trimite slobod, în dar* (Ex., 21, 2), *nu voi să mă duc slobod* (Ex., 21, 5), *slobozi va trimite pre ei pentru dintele lor* (Ex., 5, 27), în timp ce manuscrisul 45 prezintă termenul *volnic*: *Îl vei slobodzi volnic în dar* (Ex., 21, 2), *nu voi să mă duc volnic* (Ex., 21, 5), *volnici îi va trimite pre ei pentru dintele lor* (Ex., 21, 27). Ms. 4389 prezintă termenul *slobod*, ca și BB.

zavístie (< slavon. **ЗАВИСТЬ**) „invidie, pizmă, reavoință, intrigă”: *... să întoarce focul asupra lor cumu s-au fost întorcînd jărtva asupra lui Cain pentru că și acesta avea zavístie asupra frăține-său* (ȘT, 134). În secolul al XVI-lea se întîlnește la Coresi unde concurează cu forma *zavíst*, înregistrată și în *Codicele Voronețean*. În secolul următor apare la Dosoftei. Forma verbală *a zavístui* „a invidia, a pizmui” este folosită în BB: *și zavístuiră pre dînsul filistimii* (Fac., 26, 14), *și zavístui Rahil pre soru-sa* (Fac., 31, 1) și în ms. 45: *și zavístuiră pre însul filistimii* (Ex., 26, 14), *și zavístui Rahil pre soru-sa* (Fac., 30, 1). În ms. 4389 se înregistrează *a pizmui*, *a pizmi*, *a pune pizmă*.

⁵ Cf. N. A. Ursu, *Contribuții* (2002), p. 66.

⁶ Cf. DLR, s. v.

2.3 Cuvinte de origine greacă

anátema (< gr. ἀνάθεμα) „afurisit, blestemat, excomunicat de către biserică”: *Pravila apostolilor*, 50 de capete, dăruce să fie anátema acela preot pentru că n-au dăruis Hristos apostolilor „să botezduți întru moartea mea”, ce „întru numele Tatălui și a Fiului și a Dubului Svânt” (ȘT, 14). În secolul al XVI-lea se întâlnește în *Pravila Ritorului Lucaci* în forma *anátemat*, iar în secolul al XVII-lea cuvântul apare la Dosoftei și *Mărgitare* (1691)⁷. Substantivul *anátemă* apare la Coresi. În BB se înregistrează *anathemă* „afurisenie, blestem, excomunicare” cu valoare substantivală: *Numi numele locului aceluia Anáthema* (Nm, 21, 3). La fel se înregistrează în ms. 45: *Și numiră numele locului aceluia Anathema* (Nm., 21, 3), iar în ms. 4389 *Și puse numele acelu loc Pustiire, adecă Anathema*. Cu valoare adjectivală se înregistrează în BB: *Anáthema vei fi [...] căci anáthema iaste* (Dt, 7, 27). La fel în ms. 45: *anathema vei fi [...] căce anathema iaste* (Dt., 7, 26), dar în ms. 4389 *blestat: vei fi blestatat [...] să-l hulești ca pre un blestat* (Dt., 7, 26).

2.4 Cuvinte de origine maghiară

ponoslu „ocară, rușine” (< rom. *ponoslu* „a dojeni, a face reproșuri, a ocări, a insulta” < magh. *panaszol* < vsl. *пѡносъ* „reproș”; modificarea semantică a etimonului maghiar în română s-a petrecut sub influența rom. *ponos* < vsl. *пѡносъ*) *iaste de rîs și de graiurile oamenilor și de muștrare și ponoslu în tot ceas* (ȘT, 240). Termenul *ponoslu* „ocară, rușine” se înregistrează în ms. 45: *Luatu-mi-ai ponosul* (Fac., 30, 23); *Iaste a ponoslu noao* (Fac., 34, 14), *Ponoslu iaste* (Lv, 20, 17). În BB termenul înregistrat frecvent este *ponos*: *Luatu-mi-au Dumnedzău ponosul meu* (Fac., 30, 23), *iaste ponos noao* (Fac., 34, 14) sau *ocară: ocară iaste* (Lv., 20, 17), iar în ms. 4389 *împuțaciune: Dășchise Domnul pîntecel meu și au luat împuțaciunea mea* (Fac., 30, 23), *ocară: iaste noaoă cu ocară* (Fac., 34, 14), *ocară lui iaste* (Lv., 20, 17). Cu sens diferit este înregistrat în BB: *Și adusără ponoslu pămîntului* (Nm, 13, 33), dar *întristare* în ms. 45 (Nm., 13, 33) și *înfricoșare* în ms. 4389 (Nm., 13, 33).

meștersúg (< magh. *mesterség*) „viclenie, uneltire”: *Muiarea de va bea ierbi sau de va face orice meștersúg ca să nu poată face cuconi sau, dacă să va simți groasă, de va meștersugui în vreun chip să bea niscare ierbi pentru să-și piardză pruncul den zăul ei, sau, dacă-l va face, de-l va lepăda sau-l va omorî, aceaia muiare ca să aibă canon ca și ucigătoriul cel de oameni* (ȘT, 207 – 208). Termenul se înregistrează la Coresi, la Dosoftei, Varlaam, Ureche, Neculce și Cantemir. Forma *meștersug* „artă” se înregistrează în ms. 45: „*Lucru de meștersug de pietri*” (Ex., 28, 11), iar în BB și în ms. 4389 se întâlnește *meștesug* (Ex., 28, 11; 30, 25; 35, 33). Verbul *a meștersugi* „a recurge la viclesuguri, la artificii” (< *meștersug*) se întâlnește în ms. 45: *Ia-mblați dară să-i meștersugim pre însii pentru ca să nu să înmulțască* (Ex., 1, 1); în BB și în ms. 4389: *Meștesugim* (ibid).

⁷ Cf. Eugen Munteanu, *Lexicologie* (2008), p. 216.

2.5. Cuvinte de altă origine sau cu origine necunoscută

fufeádză (et. nec.⁸), formă veche a lui **fofeáză**, „suport la brațul sfeșnicului”: *Și sveașnicul beserecii legii vechi șapte fufeádzze și șapte făclii avea de ardea* (ȘT, III – IV). Termenul se înregistrează în secolul al XVI-lea în *Palia de la Orăștie*. Ms. 45 prezintă același termen ca și ȘT: *Și vor lua haină albastră și vor acoperi sfeșnicul ce luminează și fufedzele lui și lingurile lui și mucările lui* (Nm., 4, 9). Termenul folosit în BB este *luminările* (Nm., 4, 9), iar cel din ms. 4389 este *găocile* (Nm., 4, 9). Termenul se înregistrează și în ms. 4389: *de aur vărsat era și fofedzele lui și florile lui toate de aur vărsate* (Nm., 8, 4). În BB și ms. 45 termenul folosit este *fusul*.

mozavír (tc. *müzevîr*⁹) „defăimător, calomniator, om viclean”: *Iară mozavírul cela ce va fi cu doo feațe de va grăi cu omul și-l va vende cu cuvintele lui ceale înșălătoare acesta încă să aibă canon un an ca și ceialalți, însă de să va ispovedui de voia sa și să să părăsească* (ȘT, 206 – 207). Termenul este întâlnit la Dosoftei¹⁰. Forma verbală *a mozaviri* „a calomnia, a defăima, a ponegri, a vorbi de rău” (< mozavir „calomniator” < tc. *müzevîr*) se înregistrează doar în ms. 4389: *Se sfătuiră și-l mozaviră* (Fac., 49, 22), *Nice să mozaviriț nice unul pre vecin* (Lv., 19, 11), *l-au mozavirit* (Dt., 33, 8). În ms. 45: *Cătră carele [Iosif] sfātuindu sduia și ținea întru el domni sâgetăturilor* (Fac., 49, 23), dar și ms. 4389: *Că au hulit cuvîntul Domnului* (Nm., 15, 31), termenul *a mozaviri* este adăugat pe margine pentru *hulit*. Sinonime ale acestui termen se înregistrează în BB: *Căce cuvîntul Domnului au defăimat* (Nm., 15, 29), *L-au batjocorit* (Dt., 33, 8) și ms. 45: *Căce cuvîntul Domnului lui l-au hulit* (Nm., 15, 29), *L-au sudnit* (Dt., 33, 8).

zgău (et. nec.) „pîntece, uter”: *Muierea de va bea ierbi sau de va face orice meștersug ca să nu poată face cuconi sau, dacă să va simți groasă, de va meștersugui în vreun chip să bea niscare ierbi pentru să-și piardză pruncul den zgăul ei...* (ȘT, 207 – 208). Termenul apare în secolul al XVI-lea în *Psaltirea Hurmuzachi*, *Psaltirea Scheiană*, *Codicele Bratul* și la Coresi. În secolul al XVII-lea se înregistrează la Varlaam și în *Pravila lui Vasile Lupu*. Termenul **zgău** cunoaște 7 ocurențe în BB: *și vâdzu că au luat în zgău* (Fac., 16, 4), *doao limbi în zgăul tău sint* (Fac., 25, 23) și tot atâtea în ms. 45: *2 năroade den zgăul tău să vor împărți* (Fac., 25, 23), *și-i deschise zgăul ei* (Fac., 30, 22). În ms. 4389, este întâlnit o singură dată: *încuind încuié Domnul tot zgăul dennafară în casa lui Avimelele pentru Sarra* (Fac., 20, 18), în celelalte cazuri folosindu-se termenul *pîntece*.

⁸ Cf. DLR, s. v., DEXI, s. v., NDULR, s. v.

⁹ Cf. DLR, serie nouă, s. v.

¹⁰ *Ibidem*.

3. Sinonimia

În lucrarea *Șapte taine a besecării* se înregistrează folosirea a doi sau mai mulți termeni pentru a exprima noțiuni identice. Seriiile sinonimice sunt alcătuite fie din elemente latine și elemente nelatine (adesea slave): *cap* – *glavă*, fie din derivate românești: *mîntuire* – *mîntuînță*. În unele cazuri relația de sinonimie este dată de necesitatea de a explica sensul unui cuvînt sau de a sublinia acest sens: *O, gîndește înfricoșat și groaznic!* (ȘT, 144), ...*înfricoșata și groaznica a Lui a doo venire...* (ȘT, 87), *Pentru păcatul malachiei sau curvii* (ȘT, 288). Multe dintre aceste serii sinonimice nu mai sunt actuale astăzi, situație dată fie de dispariția din limbă a termenilor vechi: *a cerceta* – *a cerca*, fie de schimbarea sensului unora dintre termeni: *muncă* – *chin* – *usteneală*. Seriiile sinonimice înregistrate în ȘT sunt:

a fi anatema (14) – *a fi afurisit* (104) – *a fi blăstămat* (279)
antimis (40) – *pocroveț* (162)
a arăta (298) – *a vădi* (141)
a se bucura (65) – *a se veseli* (86)
cap (254) – *glavă* (264)
a cerceta (142) – *a cerca* (238)
credincios (234) – *pravoslavnice* (299) – *mădular* (7)
cucon (12) – *prunc* (14) – *copil* (253)
a se cumineca (107) – *a se priceștii* (57)
cumenecătură (6) – *priceaștenie* (82)
cuntenire (264) – *opreliște* (29)
curvie (288) – *malachie* (288)
a despărți (251) – *a împărți* (263)
destoinic „vrednic” – *harnic* „vrednic” (121)
domn (4) – *despuetoriu* (135)
a dzice (18) – *a grăi* (35)
fapt (167) – *lucru* (62)
a iubi (62) – *a avea liubov* (133)
iertare (215) – *iertăciune* (134)
îmă (226) – *maică* (278) – *mîne-sa* (280) – *maștebî-sa* (283)
înfricoșat (87) – *groaznic* (87)
întrebare (147) – *văpros* (165)
întărit (312) – *întemeliuit* (312)
a învăța (86) – *a da învățătură* (130) – *a dzice* (174)
lepădat (13) – *oprit* (132) – *sos* (130) *de/den preoție*
limbă (8) – *nărod* (133)
liubov (132) – *dragoste* (173)
a lucra (160) – *a face* (165) – *a deaistvui* (1) – *a împle* (39)

lucru fără de lege (155) – *răutate* (165) – *lucru rău* (154)
mărire (VI) – *slavă* (VI) – *cinste* (VI) – *laudă* (VI)
a merge (30) – *a îmbla* (139) – *a se duce* (73)
a merge (293) – *a îmbla* (292) – *a se duce* (292) – *a se afla* (293) „a precurvi”
mîntuire (107) – *mîntuînță* (2)
milă (205) – *milostenie* (211)
moarte (199) – *perire* (83)
muncă (280) – *chin* (132) – *usteneală* (168)
păcat (55) – *greșală* (125) – *smenteală* (28)
părinte (271) – *oteț* (11)
părinte (281) – *tată* (280) – *tătîne* (283)
pîrăș (140) – *vadnic* (140)
plecare (169) – *smerenie* (65)
preot (9) – *popă* (135)
pururea (24) – *veacinic* (7) – *veaci de veaci* (218)
răspuns (214) – *otreat* (225)
a se ruga (169) – *a se închina* (122)
slobodzie (263) – *voie* (90)
a sluji (68) – *a posluși* (25)
a socoti (299) – *a gîndea* (58) – *a gîndi* (316)
spăsenie (82) – *ișbăvire* (70)
a sudui (283) – *a ocări* (283)
a se supăra (317) – *a se ponori* (317)
a ști (261) – *a cunoaște* (261)
știință (4) – *cunoștință* (245)
a ucide (201) – *a omori* (207)
usîrdie (175) – *herbenteală* (181)
a (se) vîndea (125) – *a (se) tîmădnu* (18) – *a se însănătoși* (23) – *a se ișțeli* (18)
volnic (258) – *slobod* (142) – *ișbăvit* (69)
vrajbă (134) – *zavistie* (134)

Comparînd cu lexicul oferit de BB (doar textul BB a fost urmărit în cadrul acestui demers, fără a se lua în considerare ms. 45 și ms. 4389), un număr redus dintre seriile sinonimice se înregistrează și aici, ceea ce înseamnă că, în mai puțin de jumătate de veac, se renunță la unii termeni specifici limbii române vechi în favoarea celor mai noi, care s-au conservat ca atare și sunt prezenți în limba română literară actuală. În cele ce urmează, pornind de la lista prezentată mai sus, vom exemplifica seriile sinonimice încă existente în BB. Unele serii sinonimice mai ample pierd unul, chiar doi termeni. Astfel, în BB din seria sinonimică *anatema* – *afurisit* – *blestemat* se păstrează doar *anatema* și *blestemat*. *Și va fi cetatea aceasta anathema* (IN, 6, 17) și *Blestemat omul înaintea Domnului* (IN, 6, 26). Din *îmă* – *maică* – *mîne*-(sa) – *maștebă* se păstrează în BB doar *maică*: *Iară de te va ruga fratele tău despre tată-tău au*

despre maică-ta (Dt., 13, 6) și mîne-(sa): să iai ție de acolô muiere, den fêtele lui Laván, fratelui mîne-ta (Fac., 28, 2). În plus, se înregistrează termenul *mumă*: *La tată și la mumă și la frate și la sor, să nu te pîngărești într-înșii* (Nm., 6, 7). Din seria sinonimică *muncă – chin – usteneală* se înregistrează în BB doar *chin*: *Și eu văzuin chinul carele eghipténii chinuiesc pre ei* (Ex., 3, 10) și *osteneală*: *Tu știi toată osteneala ce-au aflat pre noi* (Nm., 20, 14). Din seria sinonimică *a lucra – a face – a deistvui – a împli* dispăre *a deistvui*: *să nu lucrezi întru cel dentău născut* (Dt., 15, 19), și *să vă păzîți a face în ce chip au poruncit ție Domnul Dumnezăul tău* (Dt., 5, 32),

Alte serii sinonimice sunt păstrate: *a cerceta – a cerca*: *Să trimitem oameni înaintea noastră și să cerceteze noao pămîntul* (Dt., 1, 22), *Și-l puseră pre dînsul în temniță ca să-l cerceteze pre dînsul pren porunca Domnului* (Lv., 24, 12) dar *să nu cerci să urmezi lor* (Dt., 12, 30), *Cercă Laván în toată casa și nu află bozii*: (Fac., 31, 35), *a despărți – a împărți*: *Și le despărți cale de trei zile* (Fac., 30, 36) *Pentru că vei despărți pre feciorul tău de cătră tine* (Dt., 7, 4), dar *Împărți simbria ta cătră mine și ți-o voiu da* (Fac., 30, 28), *Socotește tu calea și vei împărți în trei părți hotarale pămîntului tău* (Dt., 19, 3), *fapt – lucru*: *Faptul carele nime nu-l va face mi-ai făcut mie* (Fac., 20, 9), dar *Să nu ne lași pre noi pentru care lucru ai fost împreună cu noi în pustie* (Nm., 10, 31) (termenul *lucru* fiind considerabil mai frecvent), *limbă – nărod*: *limbă mare și multă și mai tare decît noi și cetăți mari și zidite pînă la ceriu, ce și feciori de uriași am văzut acolo* (Dt., 1, 28), dar *norod mare și mult și înalt* (Dt., 9, 2); *milă – milostenie*: *am aflat milă lîngă tine pentru ca să nu văz chinuirea mea* (Nm., 11, 15), și *milostenie va fi noao, de ne vom păzi a face toate poruncile legii aceștia* (Dt., 6, 25); *păcat – greșeală – smenteală*: *Ce ți-au făcut norodul acesta de ai adus pre dînsii păcat mare* (Ex., 32, 20), și *va aduce pentru greșala lui Domnului lîngă ușa cortului mărturiei berbêce de greșală* (Lv., 19, 21), *Cîndai să nu fie smînteală* (Fac., 43, 12); *părinte – tată – tătine*: *Și vor răscumpăra păcatele lor și păcatele părinților lor* (Lv., 26, 40), *Fără numai pre ruda ce iaste aproape de el: pre tată, și pre mumă, și pre fii, și pre fete, și pre frate* (Lv., 21, 2), *Se va întoarce la casa tătine-său după tinerêțele ei* (Lv., 22, 13), *a sluji – a posluși*: *să nu-ț slujască slujbă de rob* (Lv., 25, 39), *tot cela ce întră a posluși cătră lucrurile cortului mărturiei* (Nm., 4, 43).

Din seriile sinonimice formate dintr-un termen specific limbii române vechi și un termen mai nou nu se mai înregistrează decît unul dintre termeni. Adesea termenul specific limbii române vechi este eliminat, locul său fiind luat de un sinonim mai nou: *credincios – pravoslavnic*: *Dumnezeu cel credincios, cela ce păzêște făgăduința sa* (Dt., 7, 9), *destoinic – vrédnic*: *ce va fi vrédnică să-m dea mie aceasta ce iaste întru voi întru agonisire de mormînt* (Fac., 23, 9), *slobodzjie – voie*: *va ucide suflet fără de voia lui* (IN, 20, 3) (primul termen este înlocuit prin forma mai nouă *slobozjire* sau *slobozjenie*); *iertare – iertăciune*: *s-au chemat iertare Domnului Dumnezăului tău* (Dt., 15, 2), *înfricoșat – groaznic*: *Și înfricoșat sînt pentru minie și pentru urgie, căci s-au miniat Domnul pre voi* (Dt., 9, 19); *mîntuire – mîntuînță*: *jîrtvă de mîntuire* (Dt., 27, 7), *plecare – smerenie*: *au văzut smereniia noastră și osteneala noastră și chinuirea noastră* (Dt., 26, 7).

Seriile sinonimice înregistrate în ȘT, dar curențe și în limba română actuală nu au mai fost exemplificate în prezenta lucrare: *prunc – copil*, *a zice – a grăi*, *mărire – laudă – slavă – cinste*, *a merge – a se duce*, *preot – popă*, *a ști – a cunoaște*, *știință – cunoștință*,

a ucide – a omorî. De asemenea, menționăm că în ȘT se înregistrează și serii sinonimice ale căror termeni nu se regăsesc în BB: *pîrăș – vadnic, antimis – pocroveș, cumenecătură – priceaștenie, spășenie – izbăvire.*

4. Concluzii

Prezentăm în cele ce urmează elementele comune și elementele care diferențiază textele luate în discuție. Dintre termenii analizați, cei comuni atât *Bibliei de la București*, cât și celor *Șapte taine a besearecii*, sunt puțini și adesea dublați de sinonime (fie adăugate pe margine, fie în alternanță în interiorul textului): *a cure, fur, mortăciună, iznoavă, ocină, pamente* (dublat în BB de *pomenire*), *a pomăzui, a posluși* (dublat de *a sluji*), *anatema, zgău.* Cele mai multe asemănări sunt surprinse între ȘT și ms. 45: *despuitoriu, giudeș, mișel, iznoavă, a se leni, pamente, a posluși, a se stidi, volnic, zgău.*

De remarcat este însă faptul că termenii propuși în BB ca opțiune de traducere, chiar dacă oscilantă în unele cazuri, s-au conservat pînă în limba literară actuală. Astfel, *a trăi* înlocuiește pe *a costa, stăpîn* pe *despuitoriu, judecată* pe *judeș, sărac* pe *mișel, a se odihni* pe *a răposa, a leni* pe *a leni, a stropi* pe *a ocropi, pomenire* pe *pamente, a sluji* pe *a posluși, a se rușina* pe *a se stidi, spălătoare* pe *umivalniță/ medelniță, ponos* pe *ponoslu, meșesug* pe *meșersug, a defăma* pe *a moșaviri*, ceea ce confirmă încă o dată că *Biblia de la București*, monument de limbă literară românească, marchează un moment important de dezvoltare și fixare a limbii române literare.

În ceea ce privește seriile sinonimice conchidem că, în genere, se renunță la unul dintre termenii acesteia. Acest lucru duce însă și la dezavantaje de ordin stilistic, mai întîi pentru că reducerea numărului de termeni duce inevitabil la reducerea posibilităților expresive, apoi pentru că se conservă termeni cu posibilități expresive reduse. De exemplu, din seria sinonimică *muncă – chin – usteneală* se păstrează doar ultimii doi termeni, din seria sinonimică *a lucra – a face – a deistru – a împli* dispăre *a deistru*, se renunță la *slobozje* în favoarea lui *voie* sau la *pravoslavnici* în favoarea lui *credincios*. Unele serii sinonimice, înregistrate în ȘT, la mijlocul secolului al XVII-lea nu-și mai regăsesc nici unul dintre termeni spre finalul aceluiași secol: *pîrăș – vadnic, cumenecătură – priceaștenie.*

Diferențele dintre ȘT și BB sunt date deopotrivă de zonele geografice diferite, de decalajul temporal dintre acestea, de opțiunea diferită a traducătorilor supuși unor „norme” locale și de influența originalului. Aceasta din urmă determină și înnoirea lexicului din BB.

Bibliografie

A. Izvoare și lucrări de referință

- ȘT = *Șapte taine a besearecii*, Iași, 1644. [*Șapte taine a besearecii tipărite cu învățătura și cu toată cheltuiala Măriei sale Ioan Vasilie Voievoda în țipariul cel domnesc în țîrg în Iași, văleato 7153, noev. 8*].
- BB = *Biblia de la București (1688)*, în seria *Monumenta linguae Dacoromanorum*, Pars I, *Genesis*, Iași, 1988 (autorii volumului: Alexandru Andriescu, Vasile Arvinte, Ioan Caproșu, Elsa Lüder, Paul Miron, Mircea Roșian, Marietta Ujică), Pars II, *Exodus*, Iași, 1991 (autorii volumului: Alexandru Andriescu, Vasile Arvinte, Ioan Caproșu, Corneliu Dimitriu, Elsa Lüder, Paul Miron, Mircea Roșian, Marietta Ujică), Pars III, *Leviticus*, Iași, 1993 (autorii volumului: Vasile Arvinte, Ioan Caproșu, Elsa Lüder, Paul Miron, Eugen Munteanu), Pars IV. *Numeri*, Iași, 1994, (autorii volumului: Alexandru Andriescu, Vasile Arvinte, Ioan Caproșu, Ion Florea, Elsa Lüder, Paul Miron), Pars V, *Deuteronomium*, Iași 1997 (autorii volumului: Alexandru Andriescu, Vasile Arvinte, Ioan Caproșu, Eugenia Dima, Elsa Lüder, Paul Miron, Petru Zugun), Pars VI, *Iosue, Iudicum, Ruth*, Iași, 2004 (autorii volumului: Alexandru Andriescu, Ileana Cîmpean, Eugenia Dima, Doina Grecu, Gabriela Haja, Gustavo-Adolfo Loria-Rivel, Elsa Lüder, Paul Miron, Mioara Săcrieru-Dragomir, Stela Toma), Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Gheție, Ion, *Baza dialectală a românei literare*, Editura Academiei Române, București, 1975.
- Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532-1780)*, de Gheorghe Chivu, Mariana Costinescu, Constantin Frîncu, Ion Gheție, Alexandra Roman Moraru și Mirela Teodorescu, coordonator Ion Gheție, Editura Academiei, București, 1997.
- Ivănescu, Gheorghe, *Istoria limbii române*, Editura Junimea, Iași, 1980.
- Munteanu, Eugen, *Lexicologie biblică românească*, Editura Humanitas, București, 2008.
- Ursu, N. A., *Contribuții la istoria culturii românești. Studii și note filologice*, Editura Cronica, Iași, 2002.

B. Dicționare

- Chivu, Gheorghe, Buză, Emanuela, Roman Moraru, Alexandra, *Dicționarul împrumuturilor latino-romanice în limba română veche (1421 – 1760)*, Editura Științifică, București, 1992.
- DER = Ciorănescu, Alexandru, *Dicționarul etimologic al limbii române*, Ediție îngrijită și traducere din limba spaniolă de Tudora Șandru Mehedinți și Magdalena Popescu Marin, Editura Saeculum I. O., București, 2005.

- NDULR = Oprea, Ioan, Pamfil, Carmen-Gabriela, Radu, Rodica, Zăstroiu, Victoria, *Noul dicționar universal al limbii române*, ediția a III-a, Editura Litera Internațional, București - Chișinău, 2008.
- DEXI = Eugenia Dima (coordonator), *Dicționar explicativ ilustrat al limbii române*, Editura Arc & Editura Gunivas, Chișinău, 2007.
- DEX = *** *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a, Univers Enciclopedic, București, 1998.
- DLR = *** *Dicționarul limbii române*, serie nouă, 1965 și urm., Editura Academiei, București.
- MIKLOSICH = *Lexicon Palaeoslovenico-Graeco-Latinum* emendatum auctum edidit Fr. Miklosich, Vindobonae, 1862-1865.
- SCRIBAN = Scriban, August, *Dicționarul limbii românești*, Institutu de Arte Grafice „Presa bună”, Iași, 1939.